

Araştırma Makalesi | Research Article

ISSN (çevrimiçi): 2459-0185 ISSN (basılı): 2548-091X

Makale Geliş | Received: 06.03.2023

Makale Kabul | Accepted: 10.05.2023

Atıf | Cite as: Serkan Acar, “Ukrayna’nın Tarihî Kökenleri: Kiev Knezliği’nden Kırım Hanlığı’na”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), Haziran 2023, s. 14-30.

DOI No: <https://doi.org/10.56252/turktarars.1260916>

UKRAYNA’NIN TARİHİ KÖKENLERİ: KİEV KNEZLİĞİ’NDEN KIRIM HANLIĞI’NA

Serkan ACAR*

Öz

Tarihî kaynaklarda Ukrayna adına yapılan ilk atıf XII. yüzyıla aittir. Zamanla siyasî bir teşekkülün işaret eden Ukrayna günümüzde en eski Slav devletinin tarihî mirası üzerinde varlığını sürdürmektedir. Başlangıç aşamasında hem Rusların hem de Ukrayınların ortak devleti Kiev Knezliği idi. Bu ilk devlet sonradan bölünerek parçalara ayrıldı. XIII. yüzyıl ilk yarısında başlayan Moğol istilası Slav dünyasının neredeyse tamamını etkiledi. Altın Orda döneminin sonlarında Moskova Knezliği’nin yükselmeye başlaması ile birlikte Ruslar tedricen güç kazandılar. Lehistan ve Macaristan ile etkileşim halinde olan Ukrayna ise daha farklı bir gelişim süreci yaşadı. Özellikle Batı Ukrayna sahasında Katolik inancının yaygınlık kazanmasıyla birlikte Rus-Ukrayın ayrışması giderek daha belirgin bir hâl aldı. Ruslar Ukrayna’yı da içine alan büyük bir imparatorluk kurmayı başarsalar da Ukrayın kimliği hiçbir zaman silinmedi. Bu yazıda Ukrayna’nın ortaya çıkışı ve tarihi arka planı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ukrayna, Rusya, Moğol, Tatar, Kırım

HISTORICAL ORIGINS OF UKRAINE: FROM KIEVAN RUS’ TO THE CRIMEAN KHANATE

Abstract

The first reference to the name of Ukraine in historical sources was made in the 12th century. Ukraine, which pointed out a political formation in time, continues its existence on the historical legacy of the oldest Slavic state today. Originally, the common state of both the Russians and the Ukrainians was the Kievan Rus’. This first state was later divided into parts. The Mongol invasion, which began in the first half of the 13th century, affected almost the entire Slavic world. With the rise of the Muscovy at the end of the Golden Horde period, the Russians gradually gained power. Ukraine, which is in interaction with Poland and Hungary, experienced a different development process. Especially with the spread of the Catholic faith in Western Ukraine, the Russian-Ukrainian separation became more and more evident. Although the

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Bornova-İZMİR. E-Posta: serkan.acar@ege.edu.tr ORCID: 0000-0003-1642-9269.

Russians managed to establish a great empire that included Ukraine, the Ukrainian identity was never erased. In this article, the emergence of Ukraine and its historical background are discussed.

Keywords: Ukraine, Russia, Mongols, Tatar, Crimea

Giriş

En eski zamanlardan beri Doğu Avrupa'nın muhtelif bölgelerinde yaşayan Slavlar etnik ve filolojik bakımdan bir Hint-Avrupa kavmidir. Batı Slavları (Çekler, Lehler, Slovaklar), Güney Slavları (Sırp, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar, Boşnaklar, Bulgarlar) ve Doğu Slavları (Ruslar, Ukrayınler, Beyaz Ruslar) olmak üzere başlıca üç alt şubeye ayrılan bu halk, gerek doğudan batıya göç eden çeşitli Türk topluluklarıyla gerekse tarihin belirli dönemlerinde Avrupa içlerinden Karadeniz'in kuzeyine doğru yayılıp nüfuz eden Germen kavimleriyle temas halindeydi. Beşeriyetin tekâmülüne inkârı mümkün olmayacak surette katkılar yapan ve söz konusu katkılarının maddî unsurları günümüze ulaşan Ön Asya, Eski Mısır, Türk, Çin, Hint ve Antik Yunan gibi köklü medeniyetlerle mukayese edildiğinde uygarlık basamaklarını epey geç bir tarihte tırmanmaya başlayan Slavların MS IX. yüzyıla kadar uluslararası ilişkiler bânında ehemmiyeti olmayan, içine kapanık, edilgen bir topluluk oldukları ve yine kendilerini çevreleyen büyük imparatorluklara bağlı olarak yaşadıkları tarihî kaynakların güçlü şahadetiyle sabittir.

Filhakika zikredilen tarihe yani IX. yüzyıla kadar kendilerine ait bir devletleri, alfabeleri ve yazılı edebiyatları bulunmayan Slavların tarihî gelişimini tetkik ettiğimizde; başlangıç aşamasında Türk, Germen ve Fin kavimlerinin, akabinde ise daha belirgin, baskın ve kalıcı bir surette Bizans İmparatorluğu'nun tesiri altına girdikleri malûmdur. Ancak tarih sahnesine geç bir tarihte çıkmalarına rağmen Slavların hızlı bir gelişim gösterdikleri, mühim askerî ve siyasî başarılar elde ettikleri, devasa imparatorluklar kurmak suretiyle Asya ve Avrasya bozkırlarının büyük kısmına hâkim olup yalnız Doğu Avrupa ve Balkanları değil bir dönem Orta Avrupa'yı dahi etkileri altına aldıkları bilinen bir hakikattir.

Orta Çağ İslam kaynaklarının *Deşt-i Kıpçak* adıyla andıkları bugünkü Güney Rusya ve Ukrayna bozkırları kadim zamanlardan beri İç Asya'dan gelen konargöçer halkların yoğun olarak yaşadıkları bir bölgeydi. Nitekim muhtelif zamanlarda çeşitli yönere yapılan İskit göçlerinin bir kolu da Karadeniz'in kuzeyine uzanmış ve zikredilen bölge *İskitya* ismiyle anılmıştır. İskitlerden sonra yaklaşık olarak dört asır (MÖ II. ve MS. II. yüzyıllar) boyunca bahse konu sahaya hâkim olan Sarmatlar da Slav topluluklarıyla ilişki içerisinde bulunmuş ve İskitya yer adı *Sarmatya* toponimine dönüşmüştür. Asırlar boyunca tedavülde kalan bu isim XVI. yüzyılda kaleme alınan bazı Latin kaynaklarında dahi görülmekte ve hatta Doğu Avrupa'nın Ural Dağları'na kadar olan kısmı *Bati Sarmatya*, Asya kıtasına uzanan bölümü ise *Doğu Sarmatya* olarak bilinmekteydi¹.

V. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Avrupa Hun İmparatorluğu'nun inkıraza uğrayıp tarih sahnesinden silinmesiyle birlikte Karadeniz'in kuzeyinden batıya doğru göç ederek VI. yüzyılın ortalarında Doğu Avrupa'ya yerleşen Avarların Slav topluluklarını dikkate değer biçimde etkiledikleri açıktır. Askerî ve idarî teşkilatlarının üstünlüğü ile dikkat

¹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Maciej Miechowita, *Bir Rönesans Âliminin Kaleminden Doğu Avrupa'nın Tarihi Coğrafyası – XVI. Yüzyılda Türk-Tatarlar, Lehler, Slavlar ve Bozkır Halkları*, Tercüme Notlar: Berrin Kalyon, İstanbul 2022.

çeken bu Türk boyunun henüz siyasî bir teşekkül kurma tecrübesi bulunmayan Slav kabilelerine örnek teşkil ettiği ve devletleşme bâbında onlara katkıda bulunduğu malûmdur. Ayrıca etnik bakımdan komşularıyla karışmaya başlayan Avarlar vasıtasıyla pek çok Türkçe kelimenin bu dönemde Slav dillerine girdiği de bilinmektedir².

Avarlarla temaslarından sonra hızlı bir şekilde devletleşme sürecine giren Slav kabileleri bir dönem Hazar Kağanlığı'na tâbi oldular. Özellikle Orta Çağ'ın başlangıcından itibaren uluslararası ticarete son derece mühim bir mevki işgal eden İskandinavya-Bizans ticaret yolu da Slavlara büyük menfaatler sağladı. Filvaki başlıca meşgalesi ve geçim kaynağı avcılık olan bu orman kavimleri kürk ticaretinden ciddi kazanımlar elde ettiler³. İskandinavya'dan güneye doğru yayılan Nordik halkların da tesiriyle zikredilen ticaret yolu üzerinde ilk Slav şehirlerinin temelleri atıldı. VIII. ve IX. yüzyıllarda Doğu Avrupa'nın en güçlü devleti hiç şüphe yok ki Hazar Kağanlığı idi. Zaten Radimiç, Vyatiç, Polyan ve Severyan gibi Slav kabileleri de bu devlete vergi ödüyorlardı⁴.

IX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde nihayet siyasî bir teşekkül ihdas etmeyi başaran Slav toplulukları Kiev Knezliği adıyla maruf ilk devletlerini kurdular. İdareyi elinde bulunduran başbuğ ise Hazarları taklit etmek suretiyle *Kağan* unvanını kullandı. Bu hakikati Rus yıllıklarındaki muhkem delillerle teyit etmek mümkündür. Moğol istilasına maruz kalıp yıkıma uğradığı yıllar hariç tutulursa her dönem ehemmiyetini koruyan Kiev ise bütün Slav şehirlerinin anasıydı. Hâl böyle iken, günümüzde Rusya ile Ukrayna arasındaki mevcut siyasî çekişmeler ve silahlı çatışmalar nedeniyle bütün tarih tezlerinin Kiev üzerine inşa edilmesi doğru bir yaklaşımdır ve tarihî bakımdan bir zorunluluktur⁵. Ayrıca Kiev şehri Doğu Slav toplulukları için sadece en eski payitaht değil aynı zamanda dinî merkezdir. Zira 988 yılında kitlesel olarak Hıristiyanlığı kabul eden bazı Slav kavimlerinin en eski kiliseleri de yine bu şehirde bulunmaktadır.

Sonuç olarak, günümüzde girişilen bazı askerî faaliyetlere tarihî istinatgâh oluşturmak için sarfedilen, tarih ilminin vazettiği hakikatlere mugayir ve nesnellikten uzak siyasî söylemler bir tarafa bırakılırsa, hâlihazırda hem Rusların hem de Ukrayınların sahip çıktığı ve sadece kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri, tarihî mahreç sayılan Kiev Knezliği'nin esasen Doğu Slav topluluklarının ortak devleti olduğu gerçeğini ifade etmemiz gerekir. Ruslar bu en eski siyasî teşekkül adlandırırken *Eski Rusya* (Дрѣвняя Русь=Drevnyaya Rus') ismini tercih ederken, Ukrayınler ise *Kiev Rusyası* (Кіевская Русь=Kievskaya Rus') tabirini kullanmaktadırlar.

² Slavlarda Avar tesirinin izleri için bkz. Akdes Nimet Kurat, "Avarlar", Haz. Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, S. 1, Temmuz 2011, s. 101-102.

³ Kürk ticaretinin Slav boylarına sağladığı menfaatin hangi boyutta olduğunu ve sadece uluslararası ticareti değil Doğu Avrupa siyasetini de nasıl şekillendirdiğini anlamak için bkz. Janet Martin, *Treasure of the Land of Darkness: The Fur Trade and its Significance for Medieval Russia*, Cambridge 2004.

⁴ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992, s. 32.

⁵ Aynı tartışmalar çok erken devirlerde de mevcuttu. Nitekim Kiev'in XVI. yüzyılda dahi bütün Rusya'nın başkenti olmaya devam ettiği iddiası restorasyon teorisinin önemli bir parçasıydı. Bu teori XV. yüzyılın sonlarından beri Slav dünyasının bütün mirasını istediği gibi kullanma hususunda ısrarlı davranan Moskova hükümdarlarının benzer iddialarının antitezi olarak yaratıldı. Bkz. Olena V. Rusyna, "On the Kyivan Princely Tradition from the Thirteenth to the Fifteenth Centuries", *Harvard Ukrainian Studies*, December 1994, Vol. 18, No. 3/4, s. 175.

Ukrayna Toponimine Dair En Eski Kayıtlar

Slav dillerine ait bir kelime olan *Ukrayna* (Україна) yer adı “sınır, hudut bölgesi, kenar semt” gibi anlamlara gelmektedir. Bununla birlikte, söz konusu toponimi yazılı kaynaklarda ilk kez görüldüğü XII. yüzyıldan daha geriye götürmeye çalışan dilbilimciler de mevcuttur. Ukrayna sözcüğünün herhangi bir tartışmaya sebebiyet vermeyecek şekilde, kesin olarak kayda geçtiği ilk tarihi memba *İpatevskaya Letopis* isimli yıllıktır. XV. yüzyılda telif edilen bu kronikte 1187 yılı olayları anlatılırken Pereyaslavl Knezliği (1054-1362) tahtında oturan Knez Vladimir Gleboviç (1169-1187) ile Kıpçak Türkleri (Polovetsler) arasındaki mücadele ve onlara karşı düzenlenen askerî bir harekâtın ardından knezin ölümü anlatılır. Kayıt şöyledir: “... Aynı sefer sırasında Vladimir Gleboviç ağır bir hastalığa yakalandı ve bu onun sonu oldu. Ve onu bir sedye üzerinde kendi şehri Pereyaslavl’a getirdiler. Ve Nisan ayının 18. günü burada öldü, onu Aziz Mihail Kilisesi’ne koydular ve bütün Pereyaslavl halkı onun için ağladı. Askerleri tarafından sevildi ve altın biriktirmedi. Malını mülkünü esirgemedi ve birliğine dağıttı. Savaşta ise güçlü ve şedit bir knez idi. Büyük şecaati ile dikkat çekti, bütün erdemlere sahipti. Ukrayna’nın tamamı onun için yas tuttu”⁶. Görüldüğü üzere, bu ilk kayıta Ukrayna toponimi belirli bir bölge veya memleketi imlemek için kullanılmıştır. Ancak bunun bir siyasî teşekkülün ya da knezliğin adı olmadığı açıktır.

Aynı kronikte yine Ukrayna adının geçtiği daha başka kayıtlar da vardır. Örneğin 1189 yılı olayları anlatılırken Kiev Büyük Knezi Rostislav Mstislaviç’in oğlu Smolensk Knezi David Rostislaviç (1180-1197) tarafından himaye edilen Rostislav Berladniç’den bahsedilir: “Bu yıl Galiç ileri gelenleri birini Rostislav Berladniç’in yanına gönderdiler ve onu Galiç’teki knezliğe çağırdılar. O, bunu duyunca memnun oldu ve David’a neden kendisini yanına almak istediğini sordu. Ve hemen Smolensk’ten ayrıldı ve Galiç Ukraynası’na [sınırına] geldi. Ve Galiç’te iki şehri ele geçirdi ve onların tavsiyesi üzerine buradan Galiç’e gitti”⁷. Bu kayıttan da açıkça anlaşıldığı gibi, Ukrayna kelimesi burada doğrudan doğruya Galiçya’daki hudut boyu için kullanılmıştır ve sınır bölgesi anlamındadır.

Bunlardan başka, aynı kaynaktan Ukrayna adının geçtiği 1213 ve 1280 yıllarına ait iki kayıt daha mevcuttur. Yerel knezlerin faaliyetlerinin anlatıldığı bu metinlerde de söz konusu kelime “memleket ve hudut boyu” anlamlarında kullanılmıştır. 1213 yılına ait olanı şöyledir: “Danilo eve döndüğünde kardeşiyle birlikte yola çıktı ve Berestiya, Ugrovesk, Vereşçin, Stolp, Komov ve bütün Ukrayna’yı ele geçirdi”⁸. 1280 yılı olayları anlatılırken Emir Nogay’a da atıf yapılan diğer kayıta ise: “Lev daha sonra Leh

⁶ Metnin orijinali şöyledir: “...на томъ бо поути разболѣса Володимерь. Глѣбовичъ. болѣсть тажкою юеже скончаса. И принесоша и во свои градъ Переяславль на носилицахъ. и тоу престависа мѣца априла. во. иѣ днѣ и положень быс во цркви стго Мнхаила. и плакашася по немъ вси Переяславци. бѣ бо люба дружиноу. и злата не сбирашеть. имѣнїа не щадашеть. но даешеть дружинѣ. бѣ бо князь добръ. и крѣпокъ на рати. и моужествомъ крѣпкомъ показася. и всакими добродѣтели наполненъ. в нем же *Оукраина* много постана”. *Polnoe Sobranie Russkikh Letopisey, Tom Vtoroy, İpatevskaya Letopis*, Moskova 2001, s. 653.

⁷ “Того же лѣтѣ. послашася Галичкїи моужи к Ростиславоу к Берладничю. зовоуще его в Галичъ. на княжение. вн же слышавъ радъ быс. испросиса оу Давыда. башеть бо Двѣдъ приаель его к собѣ. И еха и Смоленска в борзѣ и приѣхавшю же емоу ко *Оукраинѣ* Галичккои. и вза два города Галичкькии и вѣтолѣ поиде к Галичю . по ихъ свѣтоу”. *İpatevskaya Letopis*, s. 663.

⁸ “Данилоу же возвратившоуся к домови . и вѣха с братомъ . и приае Берестии . и Оугровескъ . и Верещинѣ . и Стѣлпъ Комовѣ . и всю *Оукраиноу*”. *İpatevskaya Letopis*, s. 732.

topraklarının bir kısmını, Ukrayna şehirlerini kendisi için ele geçirmeyi arzuladı; Lehlere karşı yardım istemek üzere Allahsız ve melun Nogay'a gitti"⁹ denilmektedir.

Ukrayna toponiminin zikredildiği bu en eski kayıtlardan şunları anlıyoruz: Söz konusu kelime haklı olarak merkeze Kiev şehrini koyan kronik yazarlarına göre, hudut boylarına verilen ve *sınır* mânâsında kullanılan bir sözcüktür. Ayrıca mesahası bugün tam olarak tespit edilemese de hudutları XII. yüzyılda aşağı yukarı bilinen bir bölgenin adı da olmuştu. Bununla birlikte, bahse konu tarihlerde müstakil, bağımsız ve sınırları belli bir siyasî teşekkülü işaret etmemektedir. Dolayısıyla yukarıda temas ettiğimiz kayıtlar Ukrayna toponiminin en eski kullanımı hakkında bir dereceye kadar fikir edinmemizi sağlıyorsa da konuyla ilgili sis perdelerini tamamen dağıtmaktan ve ciddi ilmî-siyasî tartışmalara sebebiyet veren hâlihazırdaki muğlaklığı gidermekten uzaktır.

Nitekim telif ettiği Fransızca bir makalede bu konuyu derinlemesine inceleyen tarihçi Elie Borščak'ın (1892-1959) görüşleri belirleyicidir: "Kronik yazarı Ukrayna kelimesi ile Rus' toprakları hududundaki Pereyaslavl Knezliği'ni mi belirtmek istedi, yoksa bu kelime onun için bütün Rus' topraklarının, yani tüm güney knezliklerinin basit bir eşanlamlısı mıydı? Bu sorunun ucu açıktır"¹⁰.

Hâl böyle iken, konunun daha iyi anlaşılması bâbında tarih boyunca Ukrayna sahası için kullanılan başka toponimleri de incelememiz elzemdir. Moğol istilasının Kiev'e ulaştığı tarihten yani 1240 yılından önce Rus' (Русь) terimi, Rurik Hanedanı'nın yönettiği devleti (Руська земля=Land of Rus) karşılıyor ve esasen Kiev Knezliği için kullanılıyordu. Bu en eski knezlik XI. yüzyılda Galiçya ve Volinya'ya kadar uzandı ise de henüz kuzeydeki Velikiy Novgorod'u ihtiva etmiyordu. Söz konusu terimin kuzey bölgesine teşmil edilmesi ancak XII. yüzyılın ikinci yarısına doğru gerçekleşti. Bununla birlikte, zikredilen Rus' toponimi Kiev, Çernigov ve Pereyaslavl şehirlerini yani şimdiki Ukrayna topraklarını ve sakinlerini de kapsıyordu. XII. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise, en azından görünüşte de olsa, Kiev'e bağlı hem güneydeki hem de kuzeydeki tüm Slav ve Slav olmayan halkların yaşadığı toprakları imliyordu¹¹.

Karadeniz'in kuzeyi ile çok eski tarihî-dinî bağları bulunan ve Slav halkları Ortodoks Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra bölgedeki etkisini tedricen arttıran Bizans İmparatorluğu ise bahse konu coğrafyayı ve buradaki siyasî teşekkülleri kendi nokta-i nazarından adlandırdı. Hâl böyle iken, 1370'li yıllarda Galiçya ve Volinya bölgesi Grekçe yazılan kaynaklarda *Küçük Rusya* (Μικρά Ρωσία=Mikra Rosia) adıyla anıldı. Aynı tarihlerde Altın Orda tahakkümünden tamamen kurtulamamış olmasına rağmen giderek güçlenen ve genişleyen Moskova Knezliği ve havalisine ise *Büyük Rusya* (Μεγάλη Ρωσία=Megali Rosia) denildi.

Diğer taraftan, Ortodoks-Grek müelliflerin yanı sıra Katolik-Latin yazarlar da Ukrayna sahasına ilgi duyup bu bölgeyi farklı isimlerle kayda geçirdiler. Orta Çağ'da telif edilen Latince eserlerde Kiev Knezliği'ne *Ruscia*, *Russia* ve *Ruzzia* gibi adlar verildi. Daha sonra, Ukrayınleri ve Beyaz Rusları tanımlamak ve tefrik etmek için *Ruteni-Rutheni* isimleri kullanıldı. Galiçya, Bukovina ve Macaristan'ın Transkarpatya bölgesinde iskân eden ahaliye ise Almandaca *Ruthenen*, Fransızcada *Ruthéne* ve İngilizcede *Ruthenian*

⁹ "Посем же Левъ восхотѣ собѣ части (собѣ) в землѣ Ладьской. города на Вькраини. еха к Ногаеви укнъномуу проклатому. помочи собѣ проса . оу него на ЛАХЫ". *Ípatevskaya Letopis*, s. 881.

¹⁰ Elie Borščak, "Русь, Мала Росія, Україна", *Revue des études slaves*, tome 24, fascicule 1-4, 1948, s. 174.

¹¹ Borščak, s. 171-172.

denilmekteydi. Nitekim *Rutenya-Ruthenya* toponimi de yöre halkına nispetle ortaya çıkmıştı¹². Örneğin tarihî coğrafya eserini 1517 yılında Latince kaleme alan Maciej Miechowita bölge hakkında bilgi verirken şu ifadeleri kullanmıştır: “Avrupa Sarmatyası; Ruslar veya Rutenler, Litvanlar, Moskoflar ve onlarla hemhudut yaşayan halkın ikamet ettiği, batıda Vistül Nehri ile doğuda Don Nehri arasında kalan ve bir zamanlar Got adıyla anılan halkın yaşadığı alanı kapsar”¹³. Buradaki Rus-Ruten ile Moskof ayrımını gözden kaçırmamak gerekir. Zira birincisiyle Ukrayınların ikicisiyle de bugünkü Rusların yani XVI. yüzyıldaki Moskova Çarlığı’nın kastedildiği açıktır.

Galiçya-Volinya Knezliği’nin idarecileri, Moğol istilasıyla birlikte tarih sahnesinden silinmiş olmasına rağmen kadim Kiev Knezliği ile bağlarını vurgulamak için kimi zaman “Küçük Rusya Knezi” unvanını kullandılar. Buna mukabil Moskova knezleri kendilerini “Bütün Rusya’nın Knezi” olarak adlandırmaya başladılar. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Konstantinopolis Patrikhanesi’nin resmî memurları, Moskova’nın çevresinde gruplanan siyasî teşekkülleri güneydeki devletlerden ayırt etmek için kuzeydeki devletlere Büyük Rusya, bugünkü Ukrayna’ya da Küçük Rusya adını verdiler¹⁴.

Bizans İmparatorluğu tarafından yapılan bu dış adlandırma Slav dillerine tercüme edildi. Büyük Rusya için *Velika Rosiya* (Велика Росія), Küçük Rusya için ise *Mala Rosiya* (Мала Росія) tabirleri kullanıldı. Ayrıca menşesine ve anlamına ilişkin farklı görüşlerin bulunduğu Beyaz Rusya yani *Bela Rosiya* (Бела Росія) ismi de bu cümledendir. Zikrettiğimiz kayıtlardan anlaşıldığı üzere, Slav halklarının bölünmesinde ve bugünkü Rusya-Ukrayna ayrışmasının tarihî kökenlerinde başka hususlarla birlikte Bizans Kilisesi ve Grek ideologlar da etkili oldular. Bu hakikat, çevresindeki dünyayı parçalara bölerek yönetme hususunda tarihî deneyim ve yüksek kabiliyet sahibi olan Bizans İmparatorluğu’nun genel politikasıyla da uyumludur.

Filvaki meseleyi derinlemesine inceleyen W. E. D. Allen konuyu özgün bir biçimde izah etmeyi başarmıştır: “Bizans yazım geleneğinin takipçisi olan Moskovalı kâtipler, Küçük Rusya tabirini Rusçaya çevirip kullanmaya devam ettiler. Bu adlandırma, tuhaf bir yanlış anlaşılma sebebiyle Ukrayna’nın milliyetçi yazarlarını bir şekilde rahatsız etti. Ancak Güney Rusya bölgesinin tarihî itibarını hiçbir şekilde azaltmadığı gibi bilakis yükselmesine vesile oldu”¹⁵.

Bugünkü Ukrayna sahasını kapsayan ve kitabî bir terim olan Küçük Rusya toponimi esasen başlangıç safhasında yaygınlık kazanamadı. 1600 ilâ 1654 yılları arasındaki dönemde ise nadiren kullanıldı. Ayrıca Ukrayna’nın Moskova ile birliğinin Ortodoks Kilisesi’nin himayesinde yapılmış olması, söz konusu birlik ile ilgili tüm eylemlerde, daha sonra Kazakların ülkesini belirtmek için kullanıldığı görünen Küçük Rusya yer adının kitabî ve dinî bir terim olduğunu teyit etmektedir. Bu toponimin Moskova çarlarının kullandığı bir unvanda ilk kez görülmesi ise XVII. yüzyılın ortalarına tesadüf etmektedir: “Bütün Büyük ve Küçük Rusya’nın Otokrat Çarı” (Царь самодержецъ всея Великій и Малыя Русій)¹⁶.

¹² Paul R. Magocsi, *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*, Toronto 2010, s. 73.

¹³ Miechowita, s. 51.

¹⁴ Borščak, s. 172.

¹⁵ W. E. D. Allen, *The Ukraine A History*, Cambridge 1940, s. 64.

¹⁶ Bu ifade Çar Aleksey Mihayloviç tarafından 9 Şubat 1654 tarihinde Bogdan Hmelniński’ye gönderilen ve çarın oğlunun doğumunu bildiren bir mektupta geçmektedir.

Küçük Rusya terimi XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca, Rus diplomatik belgelerinde Kazak Hetmanlığı'nı oluşturan eski Poltava ve Çernigov'un karşılığı olarak kabul edildi. Ancak 1793 yılına kadar ne Lehistan'a bağlı kalan Dinyeper'in sağ kıyısında kalan Ukrayna için (Kiev, Podolya ve Volinya) ne de Novorossiya adını alan Kerson, Yekaterinoslav ve Tavrida için kullanıldı. Dinyeper'in sağ yakasındaki Ukrayna'nın Rus İmparatorluğu'na ilhak edilmesinden sonra, Küçük Rusya adı Ukrayna'nın tamamına teşmil edildi. Zira II. Yekaterina döneminde Ukrayna yerine Küçük Rusya tabirinin kullanılmasında karar kılındı. Filhakika Ruslar yaptıkları resmî yazışmalarda Küçük Rusya toponimini siyasî bir karaktere büründürdüler ve Ukrayna'nın karşıtı olarak 1917 yılına kadar kullandılar¹⁷.

Yukarıdaki kayıtların tamamı XVI. yüzyıla kadar Ukrayna adının net bir biçimde tanımlanan bir siyasî teşekkülü işaret etmediğini açıkça göstermektedir. Mamafih aynı asırda ve akabinde Leh kaynakları *Ukrayna* toponimini Kiev havalisindeki geniş bir sahayı tarif etmek için kullanmaya başladılar. Örneğin 1569 yılından itibaren Bratslav ve 1619 yılından sonra Çernigov bölgesi bu isimle anıldı. 1648 yılında Kazak Hetmanlığı siyasî bir güç olarak yükseldiğinde Ukrayna adı hâlâ tedavüldeydi. Fakat yukarıda da defaten belirtildiği gibi, henüz siyasî bir teşekkülü imlemiyordu. Bununla birlikte, Kazaklar Ukrayna'yı anayurtları olarak gördüler. Nitekim Guillaume Levasseur de Beauplan (1600-1673) ve Johann Baptist Homann (1664-1724) gibi Batı Avrupalı kartograflar çizdikleri haritalarda "Kazakların ülkesi Ukrayna" (Ukraina is the land of Cossacks) tabirini rahatlıkla kullandılar. Ayrıca Kazaklar anayurtlarını ifade etmek için Ukrayna adına şiirsel bir anlam da yüklediler fakat resmî belgelerde devletlerini *Zaporojya* adıyla anmaya devam ettiler¹⁸.

Ukrayna adı XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı belgelerine de girmiştir. Örneğin Sultan III. Murad'ın Lehistan Kralı Stefan Bathory'e gönderdiği bir fermenda bu isim kullanılmıştır. Ancak söz konusu tanımlama da o devirde bir siyasî teşekkülün adı değildir. Bilakis coğrafi ıstılahtır ve Lehlerin kullandığı içerikte bir anlama sahiptir¹⁹. 1721 yılına gelindiğinde Rus Çarı Büyük Petro Rusya İmparatorluğu'nu resmen ilan etti. Bu tarihten sonra Ukrayna toponimi maziye nispetle daha belirgin bir şekilde siyasî anlam kazandı. Zira Büyük Petro'nun ilan ettiği imparatorluk Moskova Çarlığı'nın devamıydı. Konuyu derinlemesine inceleyen Omeljan Pritsak'ın da ifade ettiği gibi: "Osman devlet adamları, seyyahları, coğrafyacıları ve tarihçileri *Rus* (روس) yani bugünkü Ukrayna ile *Moskof* (مسكوف) yani bugünkü Rusya tabirlerini birbirinden ayırmayı gayet iyi biliyorlardı"²⁰. Ayrıca Osmanlı kaynaklarında Ukrayna hükümdarları için *Hetman*, Moskova hâkimleri için *Çar* unvanı kullanılıyordu. Görüldüğü üzere, zikredilen ayırım konusunda yukarıda zikrettiğimiz Avrupa kaynakları ile Osmanlı vesikaları arasında mutlak bir uyum vardır.

Bütün bu bilgiler muvacehesinde konuyu özetleyecek olursak; yazılı kaynaklarda ilk kez XII. yüzyılın ikinci yarısında zuhur eden Ukrayna toponimi XIII. yüzyılın sonunda sırra kadem basıp XV. yüzyılda yeniden görüldü. Özellikle Litvanya-Lehistan

¹⁷ Borščak, s. 173.

¹⁸ Magocsi, s. 189.

¹⁹ Mesela en kapsamlı Kırım tarihlerinin başında gelen, XVIII. yüzyılda telif edilmiş Es-Seb'üs-Seyyâr isimli yazma eserde Ukrayna toponimi beş kez zikredilmiştir. Bkz. Seyyid Mehmed Rızâ, *Es-Seb'üs-Seyyâr Fî-Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*, Haz. Yavuz Söylemez, Ankara 2020, s. 9, 90, 250, 286, 328.

²⁰ Omeljan Pritsak, "İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)", Çev. Kemal Beydilli, *İlmî Araştırmalar*, S. 7, İstanbul 1999, s. 283-284.

Krallığı'nın hâkimiyeti altında bulunan Ukrayna şehirleri bu adla anıldı. Daha sonra Orta Dinyeper bölgesinde (Kiev, Çernigov) yaşayan Kazakların yerleştiği bölge için kullanılan coğrafi bir isme dönüştü. Bogdan Hmel'nitskiy'nin savaşları ve Kazak yayılcılığı Ukrayna adının batı bölgelerine teşmil edilmesine ve Rus' adının yerini almaya başlamasına sebebiyet verdi. XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile XVIII. yüzyılda Rus rejimi altında Ukrayna ile Küçük Rusya yer adları rekabet halindeydi. Pek çok kaynak bu hakikate şahitlik eder. XIX. yüzyılda yaşayan romantik yazar ve şairlerin, en başta da Taras Şevçenko'nun etkisi altındaki ulusal hareket hem Rusya'nın hem de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun tahakkümü altındaki tüm Küçük Rusya bölgelerini tanımlamak için ısrarla Ukrayna adını kullandı. Nihayet 1917 Bolşevik Devrimi Ukrayna toponimini *Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* (Украинская Советская Социалистическая Республика) biçiminde kutsadı²¹.

Kiev Knezliği: Doğu Slavlarının Ortak Devleti

Rusların ve Ukrayınların ilk devleti olan Kiev Knezliği'ne dair en eski bilgilere XII. yüzyılda telif edilen *Geçmiş Yılların Hikâyesi* (Повесть Временных Лет) isimli yıllıkta tesadüf ediyoruz. Bahis konusu kroniğine göre; IX. yüzyılın ikinci yarısında Ladoga Gölü ile İlmén Gölü havalisine İskandinavya kökenli Rurik, Sineus ve Truvor isimli kardeşler hâkimdi. Bu Norman-Vareg başbuğlarının yanı sıra Askold ve Dir adlı iki başbuğ da Kiev bölgesine egemen olmuştu. Anlaşıldığı kadarıyla bunlar bazı Slav kabilelerinin daveti üzerine gelip onları örgütlemişlerdi. Geniş ve zengin topraklar olarak tarif edilen Slavlarla meskûn bu sahada yaşayan halklar ağırlıklı olarak tarım ve ticaretle meşguldü. Filvaki gerek yazılı kaynaklar gerekse arkeolojik veriler zikredilen hakikati teyit eder niteliktedir²².

Yukarıda adını andığımız başbuğlardan Rurik rakiplerini bertaraf ederek 862 yılında Novgorod şehrine yerleşti ve böylece Doğu Slavlarının ilk devleti kurulmuş oldu. Hakkında ananevî ve efsanevî bilgilere sahip olduğumuz bu zât 879 tarihinde öldüğü vakit oğlu İgor henüz çocuktu. Hâl böyle iken, yerine akrabası Oleg (879-912) geçti ve Novgorod'dan güneye doğru yayılmaya başladı. Askold ve Dir isimli başbuğları öldürerek Kiev'i ele geçirdi. Kısa süre önce kurulan devletin merkezini kuzeyden güneye taşıdı ve ilk Rus yıllığındaki bilgilere itimat etmek gerekirse, 907 yılında Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'e bir sefer düzenleyerek başarılı sonuçlar elde etti. Bu suretle Doğu Slav kabileleri üzerindeki otoritesini arttırdı ve 912 yılında öldü. Oleg'den boşalan tahta Rurik'in oğlu İgor (912-945) oturdu. Onun zamanında, 941 ve 944 yıllarında olmak üzere, Bizans İmparatorluğu payitahtına karşı iki sefer daha düzenlendi. Ancak Oleg dönemindeki ticarî kazanımlar elde edilemedi. Slav kabilelerinin isyanı sonucu öldürülen İgor'un halefi ise naibe sıfatıyla eşi Olga (945-964) oldu. Erken dönem Doğu Slav tarihinde önemli bir mevkie sahip olan Olga kocasının intikamını cürmü işleyen kabileden beş bin kişiyi katlederek aldı²³. 954 veya 955 yılında Hıristiyanlığı benimseyip Bizans İmparatoru Konstantin Porphyrogenetos'u ziyaret etti ve 957 yılının sonbaharında uzunca bir süre Bizans sarayında kaldı. Vaftizi esnasında imparatorun eşi Helene'nin adını alan Kiev Knezliği hâkimesinin bu şahsî ziyareti

²¹ Borščak, s. 174.

²² *Povest Vremennih Let*, Podgotovka Teksta D. S. Lihaçev, St. Petersburg 2007, s. 13 vd.; Sergei Hackel, "The Land of Rus'", *The Cambridge Encyclopedia of Russia and the Soviet Union*, Cambridge 1982, s. 80.

²³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 1999, s. 21-23; Hackel, s. 81.

Bizans-Kiev münasebetlerinde yeni bir devir başlatmış ve Georg Ostrogorsky'nin özgün bir biçimde belirttiği üzere: "Bizans Kilisesi'nin Rusya'da pek çok şeyler vadeden misyonerlik faaliyetine yeni bir hamle gücü aşılacaktır"²⁴.

Olga'nın ölümünü müteakip Kiev Knezliği tahtına oğlu Svyatoslav (964-972) oturdu. Bozkır geleneklerini benimsemiş enerjik bir knez olan bu zât devletinin sınırlarını genişletmek için çabaladı. Bazı tarihçiler tarafından büyük bir taktik ustası olarak görülse de izlediği siyaset esasen kifayetsizdi zira Hazar Kağanlığı dağılırken ortaya çıkan müsait ortamdaki yeterince istifade edemedi. Deşt-i Kıpçak'a egemen olan Peçenek boylarının bitmek tükenmek bilmeyen akınlarıyla uğraştı ve Bizans İmparatorluğu'nun da entrikalarıyla 972 yılında Peçenekler tarafından öldürüldü. Çocukları Yaropolk, Oleg ve Vladimir arasında taht mücadeleleri başladı. Kiev'e hâkim olan büyük oğlu Yaropolk (972-980) kardeşi Oleg'i mağlup etti ise de Novgorod şehrini elinde bulundurup Normanların desteğini alan Vladimir tarafından saf dışı bırakıldı ve bu sonuncusu Kiev Knezliği'nin merkezini ele geçirdi²⁵.

İktidar mücadelesini kazanan Vladimir (980-1015) Doğu Slav kabilelerinin yaşadıkları toprakları birleştirmek için Kiev'de bir pagan panteonunun kurulmasını teşvik etti. Her birine on iki oğlundan birini yerleştiği muhtelif şehirlerden haraç topladı ve iktisadî yönden istikrarı sağladı. Ayrıca Peçenek akınlarından korunmak için doğu sınırlarına yakın yerlerde bir dizi kale inşa ettirdi. Hudutlarını batıya doğru fütursuzca genişletmek yerine 981 yılında bugünkü Polonya ve Ukrayna sınırları içerisinde bulunan bazı şehirleri fethederek zikredilen bölgeyi düzene sokmaya çalıştı. Mamafih bütün bunlar istikbale matuf kalıcı ve büyük bir şöhrete kavuşmak için yeterli olmadı ise de faaliyetleri büyük bir zekanın ürünüydü. Slavlara ait bir panteonun yaratılması uluslararası ilişkiler bânında çok büyük faydalar sağlamadı. Zira bu tarihlerde Hazarlar Museviligi, İtil Bulgarları İslam dinini, Nordik halklar, Lehler ve Macarlar ise Katolik Hıristiyanlığı benimsemişlerdi. Vladimir'in babası Svyatoslav'ın yayılıp yerleşmek istediği güney ve güneybatı ise Ortodoks dünyanın uhdesindeydi. Tek tanrılı büyük dinlerden herhangi birinin kabulünün yeni ittifakları beraberinde getirip ticareti kolaylaştıracağı açıktı. Hâl böyle iken, babaannesini Olga'nın izinden giderek 988 yılında Ortodoks Hıristiyanlığı benimseyen Vladimir, Kiev Knezliği'ni Bizans İmparatorluğu kültür dairesine dâhil etti. Bu tercih diplomatik açıdan çekiciydi zira Bizans İmparatorluğu'na verdiği destek ona imparatorun kız kardeşi ile izdivaç ödülünü sundu. 990-996 yılları arasında Kiev'e taşınan katedral yapıldı, piskoposluk ihdas edildi ve kilise kanunları detaylandırıldı. Fakat bu yeni din Vladimir'in çocukları arasındaki kardeşlik duygusunu perçinlemeyi başaramadı. 1015 yılında öldüğü vakit hemen çalkantılar başladı ve Kiev Knezliği kargaşaya sürüklendi²⁶.

Kiev tahtına önce Svyatopolk (1015-1019) oturdu. Rakipleri Boris, Gleb ve Svyatoslav'ı katletti. İktidar uğruna yapılan şiddetli savaşımlardan sonra Lehlerin ve Peçeneklerin desteğini alan Yaroslav (1019-1054) Kiev Knezliği'nin yeni hâkimi oldu. Bu knez sergilemiş olduğu yönetim tarzı ile istisnai bir kişilik olduğunu kanıtladı. Yaptığı yenilikler ve izlediği ölçülü siyaset sebebiyle kendisine *Bilge* (Мудрый) lakabı verildi. Kiev şehri onun devr-i saltanatında ihtişam ve itibar kazandı. Uluslararası ilişkilerde

²⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 2017, s. 264.

²⁵ Jonathan Shepard, "The Origin of Rus' (c. 900-1015)", *The Cambridge History of Russia Volume I From Early Rus' to 1689*, Edt. Maureen Perrie, Cambridge 2006, s. 47-72.

²⁶ Simon Franklin, "Kievan Rus' (1015-1125)", *The Cambridge History of Russia Volume I From Early Rus' to 1689*, Edt. Maureen Perrie, Cambridge 2006, s. 73-77; Hackel, s. 81-82.

canlılık görüldü. Bizans İmparatorluğu'nun yanı sıra İsveç, Norveç, Lehistan, Macaristan, Fransa ve Almanya ile güçlü bağlar kuruldu. Kiev'deki meşhur *Ayasofya Katedrali* (Софийский Собор) onun zamanında inşa edildi. *Rus Kanunları* (Правда Русская) toplandı. Fakat ölümünü müteakip siyasî istikrar çabucak sona erdi. Çocukları arasındaki iktidar mücadelesi bugünkü Rusya ve Ukrayna sahasının çok sayıda küçük knezliğe bölünmesiyle sonuçlandı. Vladimir Monomah (1113-1125) Kiev Knezliği'ni toparlamaya çalıştıysa da çöküş sürecini engelleyemedi. Halefleri Mstislav (1125-1132) ve Yaropolk (1132-1139) kardeşler, babalarının izlediği başarılı siyaseti takip ettiler ancak Çernigov Knezliği alternatif bir güç merkezi olarak yükseldiği gibi Ukrayna'nın selefleri sayılan Galiçya Knezliği ile Volinya Knezliği de epey güçlendi ve bu sonuncular 1199 yılında birleşti. Kuzeydeki Novgorod Knezliği ise çoktan bağımsızlığını kazanmış ve Baltık ticareti sayesinde zenginleşmişti. 1223 yılına gelindiğinde Moğollar Deşt-i Kıpçak'a kadar ilerlediler. Moğol istilasının ikinci dalgası fevkalâde şiddetli oldu. Nitekim 1237 yılının Aralık ayında Ryazan ele geçirildi ve akabinde Vladimir-Suzdal bölgesi tahrip edildi. Novgorod ve Smolensk istiladan büyük zarar görmedi. Ancak 1239'da Pereyaslavl ve Çernigov yerle bir edildi. 6 Aralık 1240 tarihinde Doğu Slav halkları açısından sembolik değere sahip Kiev şehri ele geçirildi. Ardından Galiçya ile Volinya yakılıp yıkıldı. Bu suretle şimdiki Ukrayna ve Güney Rusya bölgesinde yeni bir tarihî dönem olan Moğol-Tatar tahakkümü devri başladı²⁷.

Galiçya-Volinya Knezliği ve Ukrayna'nın Tarihî Kökenleri

Kiev Knezliği'nin çalkantılı dönemlerinde merkezden kopmalar oldu. Galiçya-Volinya Knezliği de Roman Mstislaviç (1199-1205) tarafından XII. yüzyılın sonlarında kuruldu. Bu zât 1170 yılından itibaren Volinya knezi idi ve yukarıda da temas edildiği gibi 1199 yılında Galiçya ile Volinya onun yönetimi altında birleştirildi. Pek çok tarihçiye göre bugünkü Ukrayna'nın kadim dayanak noktası olan bu siyasî teşekkül 1340 yılında tarih sahnesinden silininceye kadar Romanoviç Hanedanı tarafından yönetildi²⁸.

Daha önce de belirtildiği üzere, Kiev Büyük Knezi Bilge Yaroslav'ın 1054 tarihinde ölümünü müteakip Kiev Knezliği önce beş sonra da on üç parçaya bölündü. Galiçya ve Volinya knezlikleri de bunların arasındaydı. Roman Mstislaviç bu iki devleti

²⁷ Martin Dimnik, "The Rus' Principalities (1125–1246)", *The Cambridge History of Russia Volume I From Early Rus' to 1689*, Edt. Maureen Perrie, Cambridge 2006, s. 101-102, 123. Pek çok tarihçi Kiev Knezliği yıkılmaya yüz tutarken yerinin önce Vladimir Knezliği akabinde de Moskova Knezliği tarafından alındığı konusunda hemfikirdir. Kuzey bölgelerindeki Rus knezliklerinin gelişimi Kiev döneminden sadece coğrafi bakımdan değil siyasî örgütlenmeleriyle de farklılaşan yeni bir merhale hatta yeni bir tarihî devir olarak kabul edilir. Mihaylo Sergiyeviç Gruşevskiy (1866-1934) ve takipçileri ise bu konuda farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Onlara göre; Kiev Knezliği'nin gerçek mirasçıları Vladimir ve Moskova knezlikleri değil en nihayetinde Ukrayna'yı oluşturan güneybatı knezlikleri, özellikle de Galiçya-Volinya Knezliği'dir. Bkz. Janet Martin, *Medieval Russia 980-1584*, Cambridge 2007, s. 417.

²⁸ Marksist-Leninist tarih yazımının bir mahsulü olsa da bu knezlik hakkında yapılan en geniş kapsamlı çalışmalardan biri için bkz. V. T. Paşuto, *Oçerki po İstorii Galitsko-Volinskoy Rusi*, Moskova 1950. Konunun uzmanlarından John Fennel'e göre; "Kiev Knezliği'nin batı hududu, Galiçya ve Volinya'nın tarımsal açıdan zengin ve iktisadî bakımdan güçlü bölgesi, XIII. yüzyılın başında müthiş ve kudretli bir ittifak doğurmuştu. Ancak Volinya Knezi Roman Mstislaviç 1199 yılında Galiçya'yı ilhak etmeden önce iki knezlik de görünüşte birbirinden bağımsız olarak kendi yollarında ilerliyorlardı. Her ikisinin ortak özelliği yabancı devletlerle hemhudut olmalarıydı. Macaristan, Lehistan ve Töton Şövalyelerinin devleti bunlardan bazılarıydı". Bkz. John Fennel, *The Crisis of Medieval Russia 1200-1304*, Routledge 2014, s. 13.

birleştirep yeni bir knezlik kurduktan sonra 1202 yılında Kiev'i işgal ederek ülkesini Dinyeper Nehri'nin doğusuna kadar genişletti. Bu suretle Doğu Avrupa'da güçlü bir devlet tesis etti. Kendisinden önceki ve sonraki knezler gibi saltanatı boyunca asi Galiçya boyar aristokrasisi ve oligarklar ile mücadele etti. 1205 yılında Krakow Prensi Leszek'e karşı giriştiği Zawichost Savaşı'nda hayatını yitirdi. Bitmek tükenmek bilmeyen boyar isyanları yeniden başladı. Prens Leszek ile Macaristan Kralı II. Andras bu durumdan istifade ederek 1214 yılında bugün Peremişl ve Galiç şehirlerini işgal ettiler. 1221 yılında Velikiy Novgorod Knezi Mstislav Mstislaviç, Galiçya üzerinden Macarlara karşı bir sefer düzenledi ve 1228 yılında kadar Galiçya'yı idare etti²⁹.

İsyanlar ve savaşlar 1238 yılına kadar uzadı. Roman Mstislaviç'in oğlu Daniil Romanoviç (1238-1264) Volinya'daki idaresini sağlamlaştırarak nihayet Galiçya'yı ele geçirdi. 1241-1242 yıllarında boyarların isyanını bastırdıktan sonra Çernigov Knezliği'ni mağlup etti. Kendisine karşı kurulan Leh-Macar ittifakını 1245 yılında yendi ve bu suretle Galiçya'yı kontrolü altına aldı. 1250-1252 yılları arasında, bugün Beyaz Rusya'da bulunan Grodno ve Slonim ile Kuzey Litvanya'nın daha başka şehirlerini ele geçirdi. Hâkimiyet sahasını Kiev'in ötesine kadar genişletti. Galiçya-Volinya Knezliği, Daniil Romanoviç'in devr-i saltanatında gücünün zirvesine ulaştı. Zira 1241-1269 yılları arasında Volinya bölgesindeki Vladimir şehrini yöneten kardeşi Vasilko Romanoviç ile sıkı bir ittifak içerisindeydi. Moğol istilasının Doğu Avrupa'da yarattığı korkunç tahribattan sonra Daniil Romanoviç 1245 yılında Altın Orda hükümdarı Batu Han'a bağlılık yemini etmek zorunda kaldı³⁰.

Bununla birlikte, Avrupa'nın muhtelif krallarıyla askerî ittifaklar kurmak suretiyle ülkesini Moğol boyunduruğundan kurtarmak için çaba sarf etti ancak başarılı olamadı. Knez Daniil dâhili işlerde ahalisinin desteğine güveniyordu. Ukrayın kimliğinin

²⁹ Arkadii Zhukovsky, "Galicia-Volhynia, Principality of", *Encyclopedia of Ukraine*, Vol II, Edt. Volodymyr Kubijovyc, Toronto 1988.

³⁰ Bizat Moğol hanının otağına giden Daniil Romanoviç'in durumu dönemin kroniklerinde çok canlı bir şekilde tasvir edilir. Hıristiyan taassubuyla kaleme alınan metinde kronik yazarının isyanı belirgindir: "O vakit, İtil boyunda bulunan Batu'ya giderek ona saygılarını sunmak istedi. Orada Yaroslav [Vsevolodoviç'in] bir vassalı olan Sungur kendisine yaklaştı ve Daniil'in 'kardeşi' Yaroslav'ın bir çalya taptığı için onun da tapması gerektiğini ifade etti. Fakat Daniil, İblis'in onun dudaklarıyla konuştuğunu ve söylediklerini kimsenin işitmemesi için Tanrı'nın onları kapatacağını söyledi. Tam o sıra Batu tarafından çağrıldı ve Tanrı'nın yardımıyla dinsizlerin şeytanlığından ve efsunlarından kurtuldu. Onların geleneklerine göre eğilerek Batu'nun otağına girdi. Batu, Daniil'in neden daha önce kendisine gelmediğini sordu ama yine de gelmesinden memnundu. Akabinde Batu, Daniil'e en makbul içecekleri olan mayalanmış kısrak sütünden (кумызь) yapılan alkollü kara süt (черное молоко) içip içmediğini sordu. Daniil, henüz denemediğini ancak han isterse içeceğini söyledi. Batu ise Daniil'in çoktan kendilerinden biri, yani bir Tatar olduğunu, dolayısıyla içeceklerini içmesi gerektiğini bildirdi. Daniil içti, onların töresine uygun biçimde eğildi ve ardından Büyük Prenses Barakçinova'ya giderek saygılarını sunacağını söyledi ve Batu da bunu kabul etti. Bu suretle Daniil huzurdan ayrıldı ve onların geleneği mucibince saygılarını sundu. Daha sonra Batu ona bir fiç şarap gönderdi ve Daniil'in kısrak sütüne alışık olmadığı için şarap içmesi gerektiğini bildirdi. Heyhat, Tatarlar tarafından bu şekilde onurlandırılmak rezilliklerin en büyüğüdür! Rus topraklarına, Kiev'e, Vladimir'e, Galiç'e ve kardeşiyle birlikte diğer bölgelere hükmeden Büyük Knez Daniil Romanoviç şimdi dizlerinin üzerine çökmüş ve kendisine kul deniliyor! Tatarlar ondan haraç istiyor ve o her daim tehdit altındaki hayatından emin olamıyor. Tatarlar tarafından bu şekilde onurlandırılmak gerçekten rezilliklerin en büyüğüdür". Bkz. *Galitsko-Volynskiy Litopis, Doslicennaya. Tekst. Komentar*, Red. M. F. Kotlyar, Kiev 2002, s. 109; *The Hypatian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle*, Trans. George A. Perfecky, Edt. Omeljan Pritsak, Münih 1973, 58.

teşekkülüne büyük katkısı olan Lviv şehri 1256 yılında, onun zamanında kuruldu³¹. Moğollar 1241 yılında Galiç'i yerle bir ettiğinden yeni payitahtını bugün Polonya sınırları içerisinde kalan Holm şehrine taşıdı ve 1264 yılında öldü. Oğlu ve halefi Lev Daniloviç (1264-1301) de Moğol tahakkümünü kabul etmek zorunda kaldı. 1272 yılında Lviv'i yeniden başkent yaptı ve içerisinde Batı Ukrayna'daki Mukaçevo şehrinin de bulunduğu Transkarpatya'nın bir bölümünü 1280 yılında Macarlardan aldı. 1292 yılında ise Lehlerin elinde bulunan Lublin topraklarını knezliğine kattı. Oğlu ve halefi Yuriy Lvoviç (1301-1308 ya da 1315) Galiçya ile Volinya'yı resmen birleştirdi. Galiç şehrinin büyük bir metropole dönüştürmeyi başardı ancak Transkarpatya ve Lublin topraklarını kaybetti. Oğulları Lev ve Andrey 1315-1323 yılları arasında knezliği birlikte yönettiler. Ticareti teşvik edip yabancı tacirleri desteklediler ve özellikle de Alman tacirlere imtiyazlar tanıdılar. Bu iki kardeş güçlerini Lehistan prensleri ile birleştirerek Moğollara karşı savaştılar fakat ağır bir mağlubiyete uğradılar. Knezliğin son hâkimi II. Yuriy Boleslav (1323-1340) Yuriy Lvoviç'in yeğeniydi. O da yabancı tacirlere imtiyazlar verdi ancak bu durum boyarlarla çatışmasına neden oldu. Knezi zehirleyen boyarlar tahtı Litvanya Prensi Liubartas'a sundular. Aynı yıl Lehistan Kralı III. Kazimir, Lviv'e saldırdı ve Galiçya-Volinya Knezliği, Litvanya ile Lehistan'ın mücadele sahasına dönüştü³².

Güçlü ve etkili boyarlar sürekli olarak knezler ile nüfuz mücadelesine giriştiği için Ukrayna'nın diğer bölgelerinin aksine Galiçya-Volinya Knezliği dâhilindeki feodal yapı kendine has bir özellik arz ediyordu. Daha başka knezliklerin yanı sıra Macaristan, Lehistan, Bohemya, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, Litvanya, Bulgaristan ve Bizans İmparatorluğu ile ticaret gelişmiş ve bu suretle knezliğin refah seviyesi yükselmişti. Ayrıca mimarî eserlerden ve muhtelif yazılı kaynaklardan, özellikle de *Galiçya-Volinya Kroniği* (Галицько-Волинський Літопис) isimli yıllıktan anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde kültürel bir canlılık da yaşanmıştı. II. Yuriy Boleslav'ın ölümüyle birlikte devlet tamamen dağıldı ve Ukrayna'daki knezlikler çağı sona erdi. Galiçya-Volinya Knezliği sınırları içerisinde Galiç, Vladimir, Peremişl, Lutsk, Lviv, Danilov, Brest vb. seksenden fazla mamur ve kalabalık şehir ve kasaba bulunuyordu³³.

Altın Orda ve Kırım Hanlığı Devrinde Ukrayna

Kuruluşundan kısa bir süre sonra Doğu Avrupa'nın büyük bölümüne egemen olan Altın Orda'nın özellikle bugünkü Ukrayna sahası üzerindeki hâkimiyeti tarih yazımında hâlâ tatmin edici bir şekilde izah edilememiştir. Bu bağlamda aydınlatılması gereken en önemli konulardan biri Galiçya-Volinya Knezliği'nin Altın Orda'ya tâbiyetinin mahiyeti meselesidir. Söz konusu eksikliğin temel sebebi mevcut kaynakların son derece sınırlı olmasıdır. Hâl böyle iken, zikredilen dönemi aydınlatmaya çalışan tarihçilerin umumî ve orijinallikten uzak görüşleri ileri sürmeleri şaşırtıcı değildir. Konuyu tetkik eden âlimlerin büyük çoğunluğuna göre; Galiçya-Volinya Knezliği, Kiev Knezliği'nin çeşitli bölgelerinde kurulup Altın Orda yörüngesinde olan diğer siyasî teşekküllerle aynı yükümlülükleri taşıyordu. Bu sorunu şimdiye kadar en yetkin şekilde ele alan tarihçilerin başında ise George Vernadsky gelmektedir.

³¹ Lviv kısa sürede Ukraynalıların merkezi oldu. Kurat'a göre; "Bu bölge ahalisinin, sonraki Ukraynalıların nüvesini teşkil ettikleri kuvvetle muhtemeldir". Bkz. Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 47.

³² George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2007, s. 222-223, 247-248.

³³ Boris Rıbakov, *Kievskaya Rus i Russkie Knyajestva XI-XIII vv.*, Moskova 2013, s. 397-408.

Galiçya-Volinya Knezliği'nin bağımlılığı meselesini Moğol komutanı Burunday tarafından düzenlenen 1259 yılındaki askerî harekâta bağlayan bu yetkin tarihçi bazı çıkarımlarda bulunmuştur: “Burunday bu akınla görevini ifa ettiğini düşündü ve bozkır ordusunu Volinya'dan geri çekerek tekrar Orta Dinyeper bölgesinde konuşlandırdı. Bununla beraber Doğu Rusya'dakilere benzer şekilde Podolya, Galiçya ve Volinya'daki bir askerî bölge ağı aracılığıyla vergi ve asker toplama işlerini denetlemek üzere Moğol idaresi tarafından memurlar tayin edildi... Galiçya ve Volinya'da askerî bölgelerin Burunday marifetiyle kurulduğuna dair kaynaklarda doğrudan bir kanıt yoktur ancak bu tür askerî mıntıkların daha sonra mevcut olduklarını bildiğimiz için bunların Burunday zamanında kurulduğunu düşünmek mümkündür”³⁴.

George Vernadsky'e göre; bu tür bölgelerin daha sonra da kurulduğunu kanıtlayan başka bir belge ise 1507 yılında Kırım Hanı Mengli Giray tarafından Lehistan Kralı I. Sigismund'a verilen yarıktır³⁵. Ayrıca Galiçya-Volinya Knezliği'nin doğrudan Altın Orda kontrolünde olduğunun bir diğer kanıtı ise knezliğin idarî bölgelere ayrılması ve vergi toplamakla görevli *Baskak* unvanlı memurların buralara tayin edilmesidir. Söz konusu tarihçi tarafından Galiçya-Volinya Knezliği'nin Altın Orda tâbiyetine girip girmediğine ilişkin ileri sürdüğü görüşleri üç noktada toplamak mümkündür: “1- Galiçya-Volinya Knezliği, Altın Orda'ya Kiev ve Moskova ile aynı şartlar altında tâbi oldu. 2- Galiçya-Volinya toprakları Moğol-Tatar idarî vergi bölgelerine ayrıldı. 3- Knezliğin yönetici sınıfının hak ve yetkileri Baskaklar tarafından sınırlandırıldı, halka vergiler salındı ve ordunun ihtiyacı için asker toplandı”³⁶.

Esasen Galiçya-Volinya Knezliği ile Altın Orda arasındaki ilişkiler tekdüze değildi. Bilakis egemen unsurun siyasî baskısına ve tâbi olanın gösterdiği dirence göre değişkenlik arz ediyordu. Yukarıda da ifade edildiği gibi, 1240 yılında Kiev işgal edilince Moğollar Macaristan'a doğru ilerlediler ve Galiçya-Volinya şehirleri de yağmalandı. 1240-1245 yılları arasında knezliğin Altın Orda ile münasebetlerini aydınlatabilecek herhangi bir olay görülmedi. Bu dönemde muhtemelen her iki taraf da dâhili işlerini düzene sokmaya çalıştı. Daniil Romanoviç'in ilk amacı Altın Orda ile girişeceği bir askerî çatışma için hazırlanmak ve diplomasiyi kullanarak Batı Avrupa'dan müttefikler kazanmaktı. Nitekim bu hususta yeterli delillere sahibiz. Moğol istilasının ilk yıllarında (1242) Doğu Avrupa'daki pek çok knezin aksine fatihleri görmezden gelmeye çalıştı fakat Batu Han bunu unutmadı ve yukarıda ana kaynaktan iktibas yaptığımız metinden de anlaşıldığı üzere yarıkt almak için 1245 yılında Altın Orda'nın payitahtı Saray şehrine gitmek zorunda kaldı. Burada yaklaşık bir ay kalan knezin tâbiyet meselesini bütün ayrıntılarıyla karara bağlattığı açıktır³⁷. Bu konuda George Vernadsky ile aynı düşüncede olmayan V. T. Paşuto ise şu görüşleri ileri sürmüştür; “Galiçya-Volinya Knezliği'nin

³⁴ Vernadsky, s. 196 ve n. 477.

³⁵ Orijinali kayıp olan 2 Temmuz 1507 tarihli bu yarığın Rusça tercümesi günümüze ulaşmıştır. Mevcut Rusça nüshası ile İngilizce çevirisi ve izahlar için bkz. Dariusz Kolodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania*, Brill-Leiden 2011, s. 555-565.

³⁶ George Vernadsky'nin bu görüşlerini eleştiren Michael B. Zdan bazı hususlarda haklı olsa da son tahlilde ifrata kaçarak, mutlak bir kesinlikle şu iddiaları öne sürer: “1- Galiçya-Volinya Knezliği, Moğollar tarafından asla idarî-malî bölgelere ayrılmadı. 2- Knezlik dâhilinde hiçbir zaman Altın Orda'nın memurları veya Baskaklar görev yapmadı. 3- Bunların bir sonucu olarak, Galiçya-Volinya Knezliği'nin Altın Orda hâkimiyeti devrindeki siyasî ve hukukî statüsü Ukrayna'nın diğer kısımları ile Rus knezliklerinden tamamen farklıydı”. Bkz. Michael B. Zdan, “The Dependence of Halych-Volyn' Rus' on the Golden Horde”, *The Slavonic and East European Review*, Jun. 1957, Vol. 35, No. 85, s. 506-508, 512.

³⁷ Zdan, s. 512-514.

bağımlılık şekli Kuzeydoğu Rusya'daki knezliklerden önemli ölçüde farklıydı. Zira knezliğin coğrafi durumu Moğol devlet adamlarını ihtiyatlı davranmaya zorlamıştı. Fatihler güneybatıdaki bu knezliği Moğol kontrolü dışında kalan ülkelerin fethi için bir ileri karakol olarak görüyorlardı”³⁸.

Knez Daniil Romanoviç Avrupa'dan müttefikler arayarak Moğol tahakkümüne son vermeye çalıştı ise de Batu Han'ın ölümünü müteakip tahta oturan enerjik Berke Han zamanında Galiçya-Volinya Knezliği zapturapt altına alındı. 1259 yılında bölgeye gönderilen Burunday büyük bir orduyu komuta etmesine rağmen Daniil Romanoviç'e açıktan müdahale etmedi. Sadece Litvanya'ya karşı düzenleyeceği seferde knez ile kardeşi Vasilko'nun kendisine katılmasını istedi. Knez bu sefere bizzat katılmadı ise de kardeşini göndermek zorunda kaldı³⁹. Burunday 1260 yılında Lehistan üzerine yürürken yine asker istedi. Knez bu kez de kardeşi Vasilko ile oğlu Lev'i gönderdi ve ilişkiler 1264 yılına kadar bu minvalde devam etti. Lehlere karşı 1274 yılında Altın Orda hanı Mengü Timur'dan yardım talep eden Knez Lev Daniloviç dönemini anlatan muasır kaynakların müellifleri bu devirde bütün knezlerin Moğol boyunduruğu altında olduğunu ifade ederler. Knezliğin Altın Orda'ya olan bağımlılığı Emir Nogay'ın 1277 yılında Galiçya-Volinya knezlerine gönderdiği bir mektupla da teyit edilmektedir. Nitekim 1299 yılına kadar haraç ödemeye devam edildi. Knez Yuriy Lvoviç zamanında tâbiyet bağları biraz gevşedi. Hatta bazı tarihçilere göre sona erdi. Ancak Özbek Han döneminde, özellikle de 1316-1320 yılları arasında, bu bölgeye seferler düzenlendiği bilinmektedir. Son Knez II. Yuriy Boleslav da Özbek Han'ın vassalıydı ve bu durum devletin çöküşüne kadar devam etti⁴⁰.

Galiçya-Volinya Knezliği'nin tarih sahnesinden silindiği 1340 yılından sonra Batı Ukrayna toprakları Litvanya Krallığı'nın idaresine girdi. Bir süre sonra Altın Orda parçalanmaya başladı ve 1441 yılında Kırım Hanlığı kuruldu. 1569 yılındaki Lublin İttifakı ile Litvanya-Lehistan Krallığı'na mensup soylu sınıfı Ukrayna bölgesini büyük çiftliklerden oluşan topraklar haline getirdi. Kazak Hetmanlığı'nın zuhur ettiği 1648 yılına kadar Ukrayna bölgesinin kaderini Litvanya, Lehistan, Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı gibi siyasî teşekküller belirledi.

Sonuç

Günümüzde yaşanan siyasî, askerî ve ideolojik çekişmelerin tarihî hakikatleri değiştirebilmesi mümkün değildir. Doğu Slavlarının kurduğu ilk siyasî teşekkül olan Kiev Knezliği, yukarıda da ifade edildiği gibi, bünyesinde birçok Slav ve Fin kavmini birleştiren bir devlettir. Hâl böyle iken, söz konusu knezlik tedricen güç kaybedip parçalara bölündü ve 1199 yılında müstakil bir siyasî yapı suretinde ortaya çıkan Galiçya-Volinya Knezliği, Ukrayna'nın doğup gelişmesinde köklü ve mühim bir kilometre taşı oldu. Filhakika bahse konu knezlik Ukrayın halkının etnik oluşumunu biçimlendirip Ruslardan tefrikine sebebiyet verdi. Galiçya-Volinya Knezliği'nin iç dinamikleri ile Litvanya ve Lehistan'ın tesirleri inanç, dil, edebiyat, kültür, sanat ve mimarî alanlarında kendini gösterip Ukrayınların Ruslardan farklılaşmasını perçinledi.

³⁸ Paşuto, s. 235.

³⁹ İlyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya-Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, İstanbul 2009, s. 80.

⁴⁰ Zdan, s. 515-519.

Ortodoks Hıristiyanlığın kabulü Slav halklarının büyük çoğunluğunu Bizans kültür dairesine soktu. Doğu Avrupa'nın şekillenmesinde kayda değer tesiri bulunan Bizans İmparatorluğu'nun ilk kez XIV. yüzyılda kullandığı Küçük Rusya ve Büyük Rusya adlandırmaları da Rus-Ukrayın ayrışmasının giderek daha belirgin hale gelmesine vesile oldu. Nitekim knezlikler arasındaki hâkimiyet mücadelesi devam ederken Bizanslı ideologların verdiği Büyük Rusya ismini benimsemekte bir beis görmeyen Moskova knezleri bunun istikbalde kendileri için ciddi bir soruna ve kalıcı bir ayrışmaya dönüşeceğini kestiremediler. Filvaki, XIV. yüzyılda Slav dünyasının siyaset üretme konusunda bin yıllık tecrübeye sahip Bizans İmparatorluğu ile baş edebilmesi mümkün değildi.

Bununla birlikte, Rus-Ukrayın ayrışmasının yegâne sebebi elbette Bizans İmparatorluğu'nun bu tutumu değildi. Başlangıç aşamasında coğrafi bir terim olarak ortaya çıktığını ifade ettiğimiz Ukrayna adının asırlar içerisinde siyasî bir anlam kazanmasında askerî kudret bakımından temayüz ederek muadillerinin önüne geçen Moskova Çarlığı'nın kendileriyle aynı inancı paylaşan akrabalarına karşı sergilediği dışlayıcı tavırlar da etkili oldu. Dışlanan, hor ve hakir görülen Ukrayna zamanla siyasî bir teşekkülün adı olduğu gibi Doğu Slav halklarından büyük bir grubu da imledi.

Hâlihazırda tamamen ideolojik olmasına rağmen Rusya ve Ukrayna, Kiev Knezliği mirasını sahiplenme bânında karşıt iddialara sahiptir. Kiev şehri Ukrayna sınırları içerisinde bulunduğu için Doğu Slavlarına ait en eski maddî kültür unsurları, Ortodoks Hıristiyanlığın kadim kiliseleri vb. mimarî eserlerin varlığı mevcut somut mirası sahiplenmek bakımından Ukrayna'nın tarihî iddialarını güçlendirmektedir. Ancak bu durum Ukrayna'ya üstünlük sağlasa da söz konusu tarihî, coğrafi, dinî ve kültürel mirasın her şey olmadığı açıktır. Çünkü Altın Orda tesirinden başka kadim Kiev Knezliği'nin siyasî ve dinî geleneğini de bünyesinde barındırarak hızla yükselen Moskova, XVI. yüzyılda askerî ve iktisadî açıdan büyük bir atılım yaparak çarlığa dönüştü ve zaman içerisinde Slav dünyasının büyük bölümünü baskı altına alarak üstün bir mevkie ulaştı. Hâl böyle iken, Rusların sıklıkla Kiev Knezliği'ne vurgu yaparak bu en eski Slav devletini selef kabul etmeleri de büsbütün esassız değildir.

Büyük Petro ile birlikte imparatorluğa evrilen Rusya zamanla Ukrayna topraklarının bir kısmını ele geçirdi ve bu durum 1917 yılına kadar devam etti. İddialı bir ideoloji ile tarih sahnesine çıkan Sovyetler Birliği etnisiteyi, ulusları ve milliyet mefhumunu kendi katı ideolojisine göre anlamlandırdığı için özerk bir bölgeyi tanımlarken çarlık rejiminin aksine Ukrayna adını kullanmakta hiçbir sakınca görmedi. Bu suretle XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, şuurlu ya da şuursuz bir şekilde, Ukrayın kimliğinin yeniden canlanmasına ve güç kazanmasına katkıda bulundu. Sovyet politikalarının yarattığı sorunları kendi menfaatine uygun şekilde çözmeye çalışan Rusya Federasyonu'nun bugünlerde Doğu Ukrayna'yı ilkah etmesi kendi nokta-i nazarından tarihî bir zorunluluk ve mazide yapılan hataların telafisi olarak görülebilir. Ancak bu durum ilhakı meşru kılamaz.

Ukrayna ve Rusya arasındaki savaş artık küresel bir boyut kazandığı ve çok karmaşık bir hâl aldığı için kadim mirasın paylaşımı meselesi de yeniden gündeme gelmiş ve siyasî tezler ile bunların antitezleri oluşturulurken her zaman olduğu gibi tarihî haklara vurgu yapılmıştır. Yaşanan büyük kavganın merkezinde ise mahreç ve güçlü bir istinatgâh olduğu için ortak ata devlet addedilen Kiev Knezliği ve onun terekisi

bulunmaktadır. Yaşanan acı olayların Ukrayın kimliğini zayıflatmayıp bilakis güçlendireceği hususu ise şek ve şüpheyeye mahal bırakmayacak şekilde barizdir.

Kaynakça

- Allen, W. E. D., *The Ukraine A History*, Cambridge 1940.
- Borščak, Elie, “Русь, Мала Росія, Україна”, *Revue des études slaves*, tome 24, fascicule 1-4, 1948, s. 171-176.
- Dimnik, Martin, “The Rus’ Principalities (1125–1246)”, *The Cambridge History of Russia Volume I From Early Rus’ to 1689*, Edt. Maureen Perrie, Cambridge 2006, s. 98-126.
- Fennel, John, *The Crisis of Medieval Russia 1200-1304*, Routledge 2014.
- Franklin, Simon “Kievan Rus’ (1015-1125)”, *The Cambridge History of Russia Volume I From Early Rus’ to 1689*, Edt. Maureen Perrie, Cambridge 2006, s. 73-97.
- Galitsko-Volinskiy *Litopis, Doslicennaya. Tekst. Komentar*, Red. M. F. Kotlyar, Kiev 2002.
- Hackel, Sergei, “The Land of Rus’”, *The Cambridge Encyclopedia of Russia and the Soviet Union*, Cambridge 1982, s. 80-84.
- Kamalov, İlyas, *Altın Orda ve Rusya-Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, İstanbul 2009.
- Kolodziejczyk, Darius, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania*, Brill-Leiden 2011.
- Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyillarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992.
- _____, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Ankara 1999.
- _____, “Avarlar”, Haz. Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, S. 1, Temmuz 2011, s. 81-110.
- Magocsi, Paul R., *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*, Toronto 2010.
- Maciej Miechowita, *Bir Rönesans Âliminin Kaleminden Doğu Avrupa’nın Tarihî Coğrafyası – XVI. Yüzyılda Türk-Tatarlar, Lehler, Slavlar ve Bozkır Halkları*, Tercüme Notlar: Berrin Kalyon, İstanbul 2022.
- Martin, Janet, *Treasure of the Land of Darkness: The Fur Trade and its Significance for Medieval Russia*, Cambridge 2004.
- _____, *Medieval Russia 980-1584*, Cambridge 2007.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 2017.
- Paşuto, V. T., *Oçerki po İstorii Galitsko-Volinskoy Rusi*, Moskova 1950.
- Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, Tom Vtoroy, İpatevskaya Letopis*, Moskova 2001.
- Povest Vremennih Let*, Podgotovka Teksta D. S. Lihacev, St. Petersburg 2007.
- Pritsak, Omeljan, “İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)”, Çev. Kemal Beydilli, *İlmî Araştırmalar*, S. 7, İstanbul 1999, s. 255-284.
- Rıbakov, Boris, *Kievskaya Rus i Russkie Knyajestva XI-XIII vv.*, Moskova 2013.

- Rusyna, Olena V., “On the Kyivan Princely Tradition from the Thirteenth to the Fifteenth Centuries”, *Harvard Ukrainian Studies*, December 1994, Vol. 18, No. 3/4, s. 175-190.
- Seyyid Mehmed Rızâ, *Es-Seb'üs-Seyyâr Fî-Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*, Haz. Yavuz Söylemez, Ankara 2020.
- Shepard, Jonathan, “The Origin of Rus’ (c. 900-1015)”, *The Cambridge History of Russia Volume I From Early Rus’ to 1689*, Edt. Maureen Perrie, Cambridge 2006, s. 47-72.
- The Hypatian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle*, Trans. George A. Perfecky, Edt. Omeljan Pritsak, Münih 1973.
- Vernadsky, George, *Moğollar ve Ruslar*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2007.
- Zdan, Michael B., “The Dependence of Halych-Volyn’ Rus’ on the Golden Horde”, *The Slavonic and East European Review*, Jun. 1957, Vol. 35, No. 85, s. 505-522.
- Zhukovsky, Arkadii, “Galicia-Volhynia, Principality of”, *Encyclopedia of Ukraine*, Vol II, Edt. Volodymyr Kubijovyc, Toronto 1988.